

Eserin Önceki Basımı:
Kardelen Yayınları, 1992, İstanbul

Yordam Kitap: 62 ♦ **Kadının Görünmeyen Emegi** ♦ ISBN-978-9944-122-52-8
Gölnur Acar-Savran - Nesrin Tura Demiryontan ♦ *Düzeltilme*: Mübeccel Karabat
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç ♦ *Sayfa Düzeni*: Gönlöl Gönör
Birinci Basım: Ekim 2008 ♦ *İkinci Basım*: Şubat 2012 ♦ *Üçüncü Basım*: Ocak 2016

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • Faks: 0212 528 19 09
W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Berdan Matbaası (Sertifika No: 12491)
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi C Blok No: 215/216
Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 613 12 11

KADININ
GÖRÜNMEYEN EMEĞİ
Maddeci Bir Feminizm Üzerine

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ	9
ÖNSÖZ	17
SINIFLI VE DEVLETLİ TOPLUMLARIN KÖKENİNDEKİ MÜLKİYET BİÇİMLERİ, POLİTİK İKTİDAR VE KADIN EMEĞİ <i>Stephanie Coontz ve Peta Henderson</i>	29
BAŞ DÜŞMAN <i>Christine Delphy</i>	89
EV EMEĞİ TARTIŞMASI VE ÖTESİ <i>Maxine Molyneux</i>	115
MARKSİZMLE FEMİNİZMİN MUTSUZ EVLİLİĞİ <i>Heidi Hartmann</i>	157

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Elinizdeki derleme ilk basıldığında (Kardelen Yayınları, 1992), “görünmeyen emek” kavramı Türkçede henüz çok yeniydi. Yerleşik bir kavram hâline gelmesi ve yaygınlaşması bu derlemenin ardından geldi. O günlerden bu yana, bu kavram artık Türkiyeli feminizmin teorisinde ve pratiğinde yaygın bir biçimde kullanılıyor. Hatta daha da ileri gidip, “görünmeyen emek” kavramının feminist politikanın önünü açan, onun dünyayı anlama ve dönüştürme perspektifini besleyen bir kavramsal araç konumuna yerleştiğini söyleyebiliriz. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, geçtiğimiz yıllarda Medeni Kanun’da yapılan mal rejimi değişikliğinde yaşandı. Evlilik süresi içinde edinilen malların kadın ve erkeğin ortak mülkiyetine girmesinin önünü açan anlayış, feministlerin bu kavramla dile getirdikleri anlayıştı: Kadınların aile içinde kocaları için adı konmamış, karşılığı olmayan, görünmeyen bir emek harcadığı böylelikle kabul ediliyordu. Bunun da ötesinde, geçtiğimiz yıl Sosyal Sigorta ve Genel Sağlık Yasası tartışmaları sırasında feministlerin yükselttiği taleplerin temelinde yine bu kavram yatıyordu. Ev dışında ya da içinde ücretli çalışsın çalışmasın bütün kadınlar, yaşamları boyunca, kocaları için ev işlerini yaptıkları, onların giyiminden, beslenmesinden sorumlu tutuldukları; çocuklarının, yaşlı akrabaların, yakınları olan hastaların bakımını üstlendikleri ve bütün bu işleri karşılıksız olarak yaptıkları için, feministler, yasada kadınların bu görünmeyen emeklerinin tazminini ve bu emeğe bağlı özel önlemler alınmasını istediler. Bu istekler,

ücretli çalışan kadınlar için “cinsiyete dayalı yıpranma payı” ve “erken emeklilik” hakkı, ücretli bir işte çalışmayan kadınlar için ise kocaya ve babaya bağlı olmayan “ücretsiz sağlık güven-cesi ve emeklilik hakkı” taleplerinde ifadesini buldu.

Ne var ki, kadınların erkeklerle evlilik ve yakınlık ilişkileri içinde harcadıkları emeği nitelendirmede işlevsel olan bu kavram, yaygınlaştıkça genişledi, gevşedi ve kavramsal netliğini yer yer yitirdi. Tarımda ücretsiz aile işçiliği yapan, kentte ise esnaf ailesinin küçük işletmesinde çalışan ya da kocalarının bürolarında karşılıksız sekreterlik vb. yapan kadınların harcadıkları emek için tümüyle meşru olan bu kavram, komşu sayılabilecek başka alanlara doğru genişletildi. Kadınların eve iş alma ya da ev-eksenli üretim çerçevesinde ve evlerde ücretli ev ve bakım işçileri olarak harcadıkları emek de görünmeyen emek olarak nitelendirilmeye başlandı. Bu “suistimal”in en uç örneği ise, Telekom grevi sırasında bir erkek işçinin, haberleşme sektöründe harcanan emeğin “görünmeyen emek” olduğunu ileri sürmesiydi: Sınaî ürünlerden farklı olarak, bu alanda harcanan emeğin ürünü gündelik yaşam içinde görünmezleşiyor, bu da emeğin ve işkolunun kendisini görünmezleştiriyordu*. Kavram böylece, önce kadınlarla erkekler arasındaki **yakınlık/evlilik ilişkisi bağlamının** dışına çıkarılmış oluyordu, sonra da tüm-**den patriarka çerçevesinin...**

Bu yüzden de, geldiğimiz bu noktada görünmeyen emeğin kavramsal içeriğini yeniden belirlemeye çalışmakta yarar var gibi görünüyor. Kadınların görünmeyen emeği neden görünmez? Bu emek nasıl bir toplumsal ilişki çerçevesinde yer almaktadır?

Kadınların görünmeyen emeği, cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir ve patriarkal yapının en temel dayanaklarından birisini

* 24-25 Kasım 2007’de İstanbul’da yapılan, “*Kapital*’in 140. yılını anma sempozyumu”nda bir Telekom işçisinin yaptığı konuşmadan.

oluşturur. Bu emek görünmeyen emektir, çünkü birincisi doğallaştırılmış emektir. Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyetçi iş bölümü, patriarkanın modern biçimi olan kapitalist patriarka çerçevesinde, toplumsal-olmayan dolayısıyla da “doğal” bir alan olarak kurulur. Bu alandaki ilişkiler ve pratikler doğallaştırılır, kadınların yaptıkları işler kadın doğasının bir parçası, kadınların doğal yatkınlıkları olarak sunulur; emek harcama, iş değil, davranış biçimleridir bunlar. İşte görünmeyen emek kavramı, kadınların sözü geçen ilişkiler içinde, devasa bir fiziksel, cinsel, duygusal, zihinsel emek harcadığını ortaya koymanın kavramsal aracını sunar bize.

Bu emeğin görünmeyen emek olmasının ikinci nedeni, onun miktarını da gizleyen ev içi çalışma düzenidir. Ev içinde yapılan işlerin belirlenmiş mesai saatleri yoktur. Bu düzende, çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı, iş yapmakla sevgi paylaşmayı ayırıştırmak neredeyse olanaksızdır; tersine iç içedir bunlar. Böyle olunca da neyin emek harcama neyin sevgi ve şefkat gösterme, neyin çok sıklıkla şiddet tehdidi karşısında zorunluluktan yerine getirilen görevler, neyin gönülden yaşamı paylaşma olduğu görünmez.

Üçüncüsü ve en önemlisi, karşılıksız olduğu için görünmezdir bu emek. Kadınlar ücret karşılığı başka bir işte çalışsalar da, tam zamanlı ev kadınlığı yapsalar da, çocukları, kocaları ve kocalarının yakınları için harcadıkları bu emek **karşılıksız** emektir. Ücret karşılığı çalışan kadınların ayrıca aile içinde harcadıkları karşılıksız emek, “çifte mesai” adı altında, genellikle belirli bir tanınmışlık kazanmıştır; bu deyimde bir ifşa vardır. Ancak ücretli bir işte de çalışan kadınların da evde yaptıkları işlerin büyük bir bölümü, yukarıda andığım nedenlerle görünmez kalmaya devam eder. Tam zamanlı ev kadınları söz konusu olduğunda ise, bu kadınların evde “oturan” kadınlar olduğu yolundaki söylem bütün gücüyle iş başındadır. Yaşamlarını kocalarının kazancıyla idame ettirdikleri ölçüde, bu kadınların harcadıkları ev emeğinin karşılıksız olmadığı ile-

ri sürülür. Ancak, yaşamı idame ettirecek kadar karşılık almanın bir “karşılık” sayılması köle emeğinin tanımında içkindir. Dolayısıyla da bu argümanda bir itiraf vardır. Ama karşılıksızlığı belirleyen temel etken, gelirin kimin **denetiminde** olduğu ve nasıl **bölüldüğüdür**. Bu noktada ise durum oldukça açıktır: Hangi sınıftan olursa olsun erkeklerin kendi tüketimlerine harcadıkları para kadınların harcadığından daha fazladır. Ayrıca, kadınların harcadıkları karşılıksız emek sayesinde, erkekler iş-dışı boş zamanlarını istedikleri gibi kullanma hakkına kadınlardan karşılaştırılamayacak kadar daha çok sahiptirler. Ve nihayet, bu karşılıksız emek erkekler tarafından **el koyulan** bir emektir. Bu emek sayesinde erkekler güç kazanır, kadınlardan daha iyi işlerde çalışır, politikaya, sendikal faaliyete katılır, sınıfına göre sermaye biriktirirler. Buna karşılık kadınlar evde karşılıksız emek harcadıkça güç yitirir, politikadan, kültürden dışlanırlar; düşük ücretli, güvencesiz işlere razı olmak zorunda kalırlar. Dolayısıyla karşılıksız emek, kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmalarının önünde bir engel oluşturur; onları evlilik ilişkisine, yani (bir kez daha) karşılıksız emeğe mahkûm eder. Kısacası karşılıksız emek kadınlar için bir kısır döngüye, bir mahkûmiyete ve kadınlarla erkekler arasında bir **çıkar çatışmasına** işaret eder.

Görünmeyen emek kavramı kadınların ev eksenli üretim ile ücretli ev ve bakım işçiliğinde harcadıkları emek için de kullanıldığında, kavram bence kuramsal özgüllüğünü yitirir, **betimsel** bir düzleme çekilmiş olur. Patriarkal bir ilişkiyi tanımlayan, bu ilişkideki çelişkiyi dile getiren bir kavram olmaktan çıkar, “tipik” bir modern istihdam ilişkisi dışındaki, mekânı ev içi olan kapitalist bir ilişkinin “tipik-olmayan” yanını betimleyen bir kavram hâline gelir. Doğrudur, ev-ekslenli üretimin bizzat mekânı, kadınların harcadığı emeğin karşılıksız ev emeğiyle yan yana gelmesini, bazen iç içe geçmesini mümkün kılar. Öte yandan bu işler genellikle, hem aile aracılığıyla erişilen hem aile sınırları içinde gerçekleştirilen işlerdir ve bu nitelikleriyle patri-

arka tarafından dolayımlanır ve patriarkal tabiiyetin sürmesini kolaylaştırırlar. Ama bunlar ne kadar düşük ücretli, güvence-siz, aşırı sömürüye dayanan işler de olsa, burada söz konusu olan kapitalist bir ilişkidir, bir ücret ilişkisidir. Küreselleşmeyle birlikte yaygınlaşan çeşitli enformel çalışma biçimleri gibi, kapitalizmin patriarkadan yararlanırken onu yeniden-ürettiği durumlara bir örnektir ev-eksenli üretim. Kadınların bu çerçevede harcadıkları emek, karşılıksız, görünmeyen emek değil, **görünmeyen emekten izler taşıyan** ücretli emektir.

Aynı biçimde ücretli bakım ve ev işçiliği de, her ne kadar **yapılan işler açısından** karşılıksız emeğin bir uzantısı olsa ve doğallaştırılmış olan ev içi mekânda yer alan bir işveren-işçi ilişkisine (ve genellikle ikisinin de kadın olduğu bir ilişkiye) dayansa da, son tahlilde bir ücret ilişkisidir. Ev-eksenli üretimden farklı olarak burada, ev ve bakım işlerinin mahremiyetinden gelen bir duygusallık, yakınlık boyutu da vardır. Bu da, bu alandaki işveren-işçi ilişkisini iyice karmaşıktırır, ücretli işçinin harcadığı emeği görünmez emeğe daha çok yakınlaştırır. Özellikle yatılı ev ve bakım işçiliğinde bu boyut iyice belirginleşir. Yine de, görünmez emek kavramı ancak bu işlerin bir ücret ilişkisi olarak taşıdığı **özgüllüğü** betimleyebilir, ilişkinin kendisini açıklamaz.

Görünmeyen emek kavramının, genişletilerek kullanıldığı bu örneklerin tersine bir de daraltılmış kullanımı var. Kadınların harcadığı karşılıksız ev emeğini kabaca üçe ayırmak mümkündür. İlk kategoride, temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi ev işleri yer alır. İkinci bir kategoriyi ise, kendine bakamayacak durumda olan aile üyeleri ve yakınlar, yani çocuklar, yaşlılar, hastalar ve yer yer engelliler için harcanan emek oluşturur. Bunun ötesinde, yukarıda da değindiğim gibi tarımda ücretsiz aile işçilerinin ve kentte küçük aile işletmelerinde ücretsiz çalışan kadınların emeği söz konusudur. Yapılan işlerin niteliği açısından ilk iki kategoriyi birbirinden ayırmak aslında pek de kolay değildir: Hasta, çocuk, yaşlı bakımında hem fiziksel hem duygusal/manevî emek harcanır. Bu iki kategoriyi birbirinden

ayıran, yapılan işlerin niteliği değil, **kimin için** yapıldığıdır. Bakım emeğini, kendisine bakamayacak durumda olanlar için harcanan emek olarak tanımlamak, bu emeği kendisine bakmayı reddeden erişkinler için harcanan fiziksel/duygusal emekten ayırmak anlamlı görünmektedir: Çünkü kendi işini görmeyi üstlenmeyen erişkinler için harcanan emekten farklı olarak, böyle tanımlanmış bir bakım emeği, erkek egemenliği ortadan kalktığında/kalksa bile toplumun önünde bir sorun olarak yerini koruyacaktır.

İşte görünmeyen emeğin daraltılmış kullanımı tam da bu bağlamda gündeme geliyor. Özellikle BM ve AB yayınlarında ve söylemlerinde, küçük çocuğu olan genç kadınları istihdam katmanının ve artan yaşlı nüfusla başa çıkmanın bir gereği olarak bakım emeği giderek öne çıkmaya başladı. Bu metinlerde bakım emeği kavramı, karşılıksız/ücretsiz emeğin tümünü kapsarmışçasına, ev emeği yerine kullanılan bir kavram hâline geliyor. Hiç kuşku yok ki bakım emeği için toplumsal çözümler üretilmesi yakıcı bir sorun. Ne var ki karşılıksız emeği, bir bölümü kurumsallaştırılabilecek olan bakım emeğine indirgemek, evin, kocaların üstlenmediği diğer bütün işlerini bir kez daha görünmez kılmak anlamına gelir. Aslında ne bakım, ne ev işleri tümüyle toplumsallaştırılabilir. Geriye her zaman kalacak işler vardır ve bu, insan ilişkileri, kuşaklar arası ilişkiler açısından istenir bir şeydir de. Ama yalnızca bakım işlerini sorunsallaştırmak, karşılıksız emeğin bir egemenlik ilişkisi olma niteliğini en çıplak biçimde ortaya koyan, erişkin bir erkeğe hizmet etme boyutunu sorgulamamayı beraberinde getirir.

Dolayısıyla, görünmeyen emek kavramının tüm **eleştireliliğini** korumasının koşulu; onu, bir yandan kadınların ev-eksensli üretim ile ücretli ev ve bakım işlerinde harcadıkları emeği **kapsamayacak** biçimde dar tutmak, öte yandan da hem kendine bakamayacak durumda olan insanların evlerin içinde kalan işlerini, hem de kendine bakabilecek durumda olan erişkin erkeklere sunulan hizmetleri kapsayacak biçimde geniş tutmaktır.

Görünmeyen emeği kadınlarla erkeklerin ev ve aile içi ilişkilerinin dışına çıkarıp, bu emeğe toplumun bütünü içindeki konumu açısından baktığımızda, karşımıza **yeniden üretim** kavramı çıkar. Ev ve bakım işleri, patriarkal kapitalizmin toplumsal üretimden ayrılmış olan yeniden-üretim alanını oluşturur. Mülk (sermaye) sahibi olmayan sınıflarda bu işler emekgücünün yeniden üretimini sağlar. Bunun yanı sıra, mülk sahibi olan ve olmayan sınıflarda soyun yeniden üretimini. Bunun ötesinde, yukarıda değindiğim kısır döngü göz önüne alındığında, ev ve bakım işleri, bütün sınıflar açısından toplumun ücretli/ücretsiz emek ikiliğine dayanan mevcut örgütlenme biçiminin, yani cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün bütün uzantılarıyla yeniden üretimini mümkün kılar. Ayrıca, ailelerin sınıflara göre belirlenmiş ideoloji ve pratiklerinin, statülerinin yeniden üretimi aracılığıyla, toplumun sınıfsal yapısının yeniden üretimine de katkıda bulunur. Kısacası yeniden üretim kavramı, karşılıksız ev emeğinin toplumun bütünüyle bağlantısını kurmakta, bu emeğin toplumsal bütün açısından taşıdığı ağırlığı çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaktadır: Mevcut hâliyle toplumsal yapı, kadınların karşılıksız emeği üzerinde yükselir.

Ve nihayet, karşılıksız emek üzerinde yükselen yeniden üretim alanı, “özgür” emekçinin yeniden üretildiği alan olarak kapitalist üretim ilişkilerinin **gizli** zeminini oluşturur. Bunun anlamı şudur: “Özgür”, yani kendi yeniden üretimini sermaye ilişkisi dışında sağlayan emekçiyi varsaydığı ölçüde, kapitalist üretim ilişkileri sermaye ilişkisi dışından gelen bir emekgücü beslenimine dayanır. Sermayeye kendi dışından bu kesintisiz emekgücü beslenimini sağlayan sermaye-dışı egemenlik biçimi, yeniden üretim çerçevesinde karşılıksız emekte somutlaşan patriarkadır. Başka bir ifadeyle, kapitalizm kendi gizli zeminini olarak patriarkaya yaslanır. Bu gizli zemin, sermaye ilişkisi soyutlama düzeyinde değilse de, bir toplumsal yapı olarak kapitalizmi ve sınıfları çeşitli biçimlerde şekillendirir.

Dolayısıyla, içinde yaşadığımız toplumları somutlukları içinde, bütün karmaşıklığıyla kavrayabilecek bir tahlilin, yeniden üretimin toplumsal biçimini ve mekanizmalarını da kapsamaması gerekir. Böyle bir tahlilin hareket noktası ise ancak “patriarkal kapitalizm” kavramı olabilir. İçinde yaşadığımız toplumu yalnızca kapitalizm olarak nitelendirmek yetmez; bu toplum biçimini kurucu ilişkileri bakımından tüketici olarak anlatan kavram patriarkal kapitalizmdir.

Kapitalizmi tahlil ederken, sermaye ilişkisinin yol açtığı fetişizmi eleştiren, toplumsal ilişkileri burjuva ideolojisinde onlara atfedilen doğallıktan arındıran Marx, yeniden üretim alanı söz konusu olduğunda patriarkal ideolojinin doğallaştırıcı bakışının ufkuna hapsolür. Doğurma kapasitesinin yanı sıra, doğallıktan ibaret olmayıp bir doğa-insan ilişkisi olan çocuk doğurmayı, çocukların beslenip büyütülmesini, patriarkal kapitalizmde yeniden üretimin biçimi olan karşılıksız emeği doğallaştırır; böylelikle görünmeyen emeği görünmez bırakır. Dolayısıyla görünmeyen emek kavramı, Marx’ın yapıtının feminist eleştirisinin omurgasını oluşturmaktadır.

Bu derlemede yer alan yazılarda ortaya konan tahliller, özetlemeye çalıştığım bu feminist yaklaşımla birebir örtüşmüyor. Ama yazıların her birinde bu çerçeveyi besleyen son derece kritik öğeler var. Hartmann’ın makalesinin ise önemli bir ölçüde bu çerçeveyi paylaştığı söylenebilir. Dolayısıyla bu yazıları, belli bir feminist tahlilin oluşmasındaki köşe taşları olarak okumak mümkün. Tümüyle aşıldıkları ya da canlılıklarını yitirdikleri anlamında değil ama feminist tahlillere yıllardır sundukları katkılar anlamında bu yazılar bir feminizm arşivi oluşturuyor.

Gölnur Acar-Savran

Ağustos 2008